International Journal of Sanskrit Research 2018; 4(3): 30-32

International Journal of Sanskrit Research
अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2018; 4(3): 30-32
© 2018 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 09-03-2018
Accepted: 10-04-2018

K Sivarama Subramanya Sarma
कृष्णयजुर्वेदभाष्यविभागः
श्रीवेंकटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः, तिरुपतिः,
आंध्र प्रदेश, भारत

Correspondence
K. Sivarama Subramanya Sarma
कृष्णयजुर्वेदभाष्यविभागः
श्रीवेंकटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः, तिरुपतिः,
आंध्र प्रदेश, भारत

जगदाधारभूतं जलम् - एकं वैदिकं परिशीलनम्

K Sivarama Subramanya Sarma

प्रस्तावना

यदिदं जगत्सर्वं जलाधारम्। अत एव जीविनां प्राणाधारं जलमिति तैत्तिरीयश्रुतिः निर्वक्ति।
तथा च श्रूयते ध्र

द्यआपो वा इदमासन्सलिलमेव।
स प्रजपतिरेकः पुष्करपर्णे समभवत्।
तस्यान्तर्मनसि कामस्समवर्तत।
इदगं् सृजेयमिति।।” १ इति

अत्रायं भावः ---
इदानीमस्माभिर्दृश्यमानं स्थावरजङ्गमादिरूपं जगत् किमपि सृष्टेः पूर्वं नैवासीत्। किन्तु केवलसलिलरूपमेव आसीत्। अत्र अपां मध्ये पृथिव्यादि भूतान्तरमपि वारयितुं सलिलमेवेत्युच्यते। अर्थात् पृथिव्यादिपञ्चभूतसृष्टेः पूर्वं केवलसलिलमेव आसीत् इत्यवगम्यते। तासु अप्सु मध्ये कस्मिंश्चित्पुष्करपर्णे जगदीश्वरः स प्रजापतिः सम्यगाविर्भूय अवस्थितः। तस्य प्रजापतेर्मनसि इदमस्माभिर्दृश्यमानं स्थावर जङ्गमादिरूपं भूलोकादिरूपञ्च जगत्सर्वं सृजेयमित्येवं कामः उदपद्यत। तत्पूरणार्थं प्रजापतिः किमकरोदिति कश्चन तैत्तिरीयकमन्त्रः विवृणोति।
तथाच मन्त्रः-

द्यस इत आदायापः। अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्।
एवाह्येवेति। तत आदित्य उदतिष्ठत्। सा प्राचीदिक्।”२ इति

अत्रायमाशयः ---
सः परमेश्वरः स्वयमारुणकेतुरूपस्सन् इतः सृष्टेरपि पूर्वसिद्धात् इत्युक्तान्महाजलात् कियतीः अपः स्वकीयेन अञ्जलिना समादाय पूर्वस्यां दिशि द्यएवाह्येवः इति मन्त्रेण अबीष्टकामुपाधत्तवान् । तस्य मन्त्रस्य आदित्यपरत्वम् दृश्यते यथा :- ई गतौ इति धतोः उत्पन्नः द्यएवः शब्दः, हे एव ! अयनशील आदित्य, एवा-एतव्याः प्राप्तव्याः कामाः ते सर्वे त्वमसि। इति३ ततः समन्त्रकोपधानात् आदित्यः उत्पन्नः । सः यस्यां दिशि उत्पन्नः सा प्राची दिक् अभूत् इति।
अथ अग्नेः उत्पत्तिः
तथा च श्रूयते--

द्यअथारुणःकेतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवाह्यग्नइति।
ततो वा अग्निरुदतिष्ठत् । सा दक्षिणा दिक्।”४ इति

यथापूर्वं प्रजापतिः अञ्जलिनैव जलमादाय दक्षिणस्यां दिशि उपधत्तवान्। ततः अग्निः उदपद्यत।
वायोः उत्पत्तिः
तथा च श्रूयते --

द्यअथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवाहि वायो इति।
ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्।”५ इति

ततः प्राजपतिः स्वाञ्जलिना जलमादाय प्रतीच्यां दिशि उपधत्तवान्। तेन वायूत्पत्तिरभूत्।

इन्द्रस्य उत्पत्तिः
तथाच श्रूयतेप्ल

ह्यअथारुणःकेतुरुत्तरत उपादधात्। एवाहीन्द्रेति।
ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्।"६ इति

पूर्ववदेव प्रजापतिः उत्तरस्यां दिशि जलोपधानेन इन्द्रम् उदपादयत।

पूष्णः उदयः
तथा च श्रूयते --

ह्यअथारुणः केतुर्मध्य उपादधात्। एवाहिपूषन्निति।
ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्।"७ इति

पूषा नाम पोषको देवः। स्थावरजङ्गमात्मकस्य प्रणिजातस्य पोषणम् अस्य देवस्य अधीनं भवति। देवस्यास्य पूष्णः उत्पत्तये सः प्रजापतिः व्यवस्थितानां दिशां मध्ये स्वाञ्जलिना जलमुपधत्तवान् इति वाक्यार्थः। तादृशेन जलोपधानेन पूषदेवस्य उदयो जातः।

देवमनुष्यादीनामुत्पत्तिः
तथा च श्रूयते --

ह्यअथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादधात्। एवाहि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्।"८ इति

देवाः, मनुष्याः, पितरः, गन्धर्वाः, अप्सरसश्च। एते सृज्यमाने जगति अत्यन्तं प्रमुखाः। एतेषां उत्पत्तये प्रजापतिः स्वाञ्जलिना जलमादाय ऊर्ध्वमुपधाय सफलोजातः।
एतेषु मन्त्रेषु ह्यएवाः इति शब्दस्य एतव्याः - प्राप्तव्याः कामाः इत्यर्थः । हि शब्दः प्रसिद्धौ वर्तते। सर्वेषां देवानां कामप्रदत्वेन तत्कामरूपत्वं प्रसिद्धम् । ह्यएवाहिः इति शब्दः आगच्छ इत्यस्मिन्नर्थे वा वक्तुं युज्यते।

असुरादीनामुत्पत्तिः
तथा च श्रूयते --

ह्यया विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांग्ंसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्।
तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुड्भ्यो हि ते समभवन्।"९ इति

अञ्जलिना उपधीयमानानामपां संबन्धिन्यः याः विप्रुषः - बिन्दवः ताः विविधा भूत्वा तस्मात् उपधानप्रदेशात् बहिः परापतन्। ताभ्यः विप्रुड्भ्यः असुराः, रक्षांसि, पिशाचाश्च उत्पन्नाः। तेच अवान्तरमतभेदात् त्रिविधाः। यस्मात् ते पराभवन्तीभ्यः विप्रुड्भ्यः उत्पन्नाः तस्मात् पराभूताः, अधमास्सन्तः विनिष्टाः इत्यर्थः।
एवञ्च प्रजापतिः जलं साधनं कृत्वा समन्त्रकमुपधाय देवादिकं सकलं स्थावरजङ्गमात्मकं जगत् ससर्जेति फलितम्। तमिमर्थं व्यवस्थया विस्पष्टयति कश्चन मन्त्रः।

तथाहि--

ह्यआपो ह यद्बृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीस्वयम्भुम्।
तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्भ्यो वा इदग्ं समभूत् ।"१० इति

अत्र भाष्यकाराशयः ---
इमे प्रौढाः आपः यं गर्भं जगद्रूपं प्राप्तवत्यः।तज्जलस्वभावः अत्र उच्यते :- वृध्दशीलं गर्भं धारयन्त्यः कूर्मरूपं परमात्मानं जनयन्तीः जनयितुकामाः इति। तस्मात् विराड्रूपात् अपां गर्भात् इमे भूरादयः सृज्यमानाः लोकाः अध्यसृज्यन्त।
अत्र अद्भ्य एव सर्वं जगत्सृष्टम् इत्युक्तत्वात् अस्माभिर्दृश्यमानं सर्वं जगत् जलमूलकमिति वक्तुं शक्यते इत्यभिप्रायः।
अन्यत्रापि आरुणकेतुकप्रकरणे केचन मन्त्राः आम्नायन्ते। ते मन्त्राः निरूपितस्यास्य विषयस्य, तद्वेदनस्यच प्रशस्तिं वदन्ति।

तथाहि --

ह्ययोप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति ।
इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः।।"११ इति

अत्र अयं भावः
दृश्यमाना एव भूरादयो लोकाः अप्सु स्थैर्येण अवस्थिताः नौस्थानीयाः । अतः सर्वलोकाधारभूताः आपः इति वेदनेन प्रतिष्ठाप्राप्तिः इति।
तैत्तिरीयशाखायामन्यस्मिन् मन्त्रे अपां सार एव सर्वलोकाश्रय इति

तथाच मन्त्रः

ह्यअपाग्ं रसमुदयग्ं सन्। सूर्ये शुक्रग्ं समाभृतम् ।
अपाग्ं रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति।"१२ इति

अत्र अयमर्थः
योयम् अपां सारः तं रसमभिलक्ष्य सर्वे लोकाः उद्भूताः। तस्मादेव रसात् उत्पद्यन्ते अस्मिन्नेव अवतिष्ठन्ते इत्यर्थः इति।

अन्यो मन्त्रः -

ह्यइमे वै लोका अपाग्ं रसः ।
तेमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः।।"१३ इति

अत्र अयमाशयः
य एते पृथिव्यादयो लोकाः ते सर्वेपि अपां मध्ये सारभूताः सर्वलोकगर्भिताः। ब्रह्माण्डगोलकरूपा पृथिवी क्षीरमध्ये मण्डमिव जलमध्ये घनीभूता। तथाच वाजसनेयिनः आमनन्ति ---

ह्ययदपां शर आसीत्तत्समाहन्यत सा पृथिव्यभवत्।ः इति
अत एव श्रूयते -

ह्यपृथिव्यस्यप्सु श्रिता।ः१४ इति
जलमयं जगत् (जलान्तर्गतं तत्त्वम्)
तैत्तिरीयशाखायाः अन्तिमे प्र.े महानारायणोपनिषदि जलान्तर्गतं तत्वं न्यरूपि।
तथाच मन्त्रः--

ह्यआपो वा इदग्ं सर्वं विश्वाभूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोन्नमापोमृतमापस्सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाग्स्यापो ज्योतीग्ष्यापो यजूग्ष्यापः
सत्यमापस्सर्वा देवता आपो भूर्भुवस्सुवराप ओम्।"१५ इति

अस्य विवरणम् -
यदिदं अस्माभिर्दृश्यमानं जगदस्ति तत्सर्वम् आप एव। कथमिति तदुच्यते-- विश्वानि भूतानि सर्वाणि शरीराण्यपि जलमेव।रेतोरूपेण तद्रूपकत्वात्। शरीरवर्तिवायवोपि आप एव, उदकेन प्राणानाम् आप्यायनात्। अतएव छन्दोगाः आमनन्ति -

ह्यआपोमयः प्राणोनपिबतो विच्छेत्स्यते।" इति
पशवः गवादयोपि आपः। क्षीर रूपेण तत्र परिणतत्वात्। सम्यग्राजते इति सूत्रात्मा हिरण्यगर्भः सम्राट्। विस्पष्टं राजते इति ब्रह्माण्डदेहः पुरुषः विराट्। इन्द्रियादि नैरपेक्ष्येण स्वयमेव राजते इत्यव्याकृताभिमानी ईश्वरः स्वराट्। छन्दांसि गायत्र्यादीनि। ज्योतींषि आदित्यादीनि । यजूंषि अनियताक्षराः मन्त्राः। सत् यथार्थकथनम्। सर्वा देवताः इन्द्रादयः। भूर्भुवस्सुवस्त्रयोलोकाः । सम्राडादि लोकत्रयपर्यन्तान्त रूपेण आपः स्तूयन्ते। एताश्च आपः मूलकारणपरमात्मरूपेण प्रणवप्रतिपाद्याः इति वक्तुम् ओंकारः पठितः।
एवञ्च उपरि निरूपित श्रुतिवाक्यसारांशः अयं फलति - अद्भ्यः हिरण्यगर्भः प्रजापतिः उदपद्यत। अद्भ्यएव देवमनुष्यादि पशुपक्ष्यान्तप्राणिजातं समभूत्। अद्भ्यएव च सर्वे लोकाः उदयन्। किं बहुना! ईश्वरसृष्टं सकलं ब्रह्माण्डं जलाश्रयं सत् जलरूपमेवच भवति तत्सारगर्भितत्वादिति।

योयं शोधव्यासः समाजे जलमहिमाप्रकटनाय लिखितः। अतः समाजे अस्य प्रकाशेन लेशोऽप्युपकारः यदि भवति तर्हि अयं धन्य इति विनम्रं निवेद्यते।

।। स्वस्ति ।।

सङ्केताक्षरविवरणसूची

तै	-	तैत्तिरीयशाखा
ब्रा	-	ब्राह्मणम्
आ	-	आरण्यकम्
उ	-	उपनिषत्
प्र	-	प्रपाठकः
अ	-	अष्टकम्
अनु	-	अनुवाकः
वि.भा	-	विद्यारण्यभाष्यम्

सहायकग्रन्थसूची

१. तैत्तिरीयारण्यकम्
२. तैत्तिरीयब्राह्मणम्
३. तैत्तिरीयोपनिषत्
४. विद्यारण्यभाष्यम्

अन्त्यटिप्पणी

१. तै.आ.प्र.१ अनु.२३
२. तै.आ.प्र.१ अनु.२३
३. हि शब्देन आदित्यस्य सर्वकामहेतुत्वप्रसिद्धिः उच्यते। (वि.भा)
४, ५,६,७. तै.आ.प्र.१ अनु.२३
८, ९,१०. तै.आ.प्र.१ अनु.२३
११, १२,१३ तै.आ.प्र.१ अनु.२२
१४. तै.ब्रा. अ.३ प्र.११ अनु. १
१५. तै.उ. - ४